

The Mechanism of Holy Defense Oral History

Mohammad Mehdi Abdullahzadeh

MA in Educational Management and Planning, University of Tehran, Tehran, Iran

Abstract: Every project of the Holy Defense oral history is scientific research and has some stages. At each stage, the elements must play their roles correctly so that the research can achieve its goals. The interviewer, the editor, the narrator, the requirements for recording, the suitable environment for the interview, and the documents related to the subject are the things that each one has a role in the achievement of oral history research. Above all, the role of the interviewer and editor, who have the required knowledge, insight, creativity, and skill, is decisive. The interview is the heart of oral history, and its content is more or less influenced by hidden and obvious variables that must be refined. However, the original version of the interviews will be kept for the reference of other researchers in the relevant centers. After the preliminary studies of the plan, the interviewer should compile the necessary research and, based on that, choose the appropriate narrator(s) and then conduct the interview. If these stages are passed properly, the result of the interview is information and narratives that need to be reviewed and edited. By validating the data, making necessary omissions, clarification of ambiguous words and terms, necessary classifications and transfers, and playing the active role of the editor in the analysis, the resulting text will enjoy the scientific standards of oral history. Using library data and descriptive-analytical method, the mechanism of the holy defense oral history is investigated.

Key Words: Oral History, Holy Defense, Interview.

چگونگی و سازوکار تاریخ شفاهی دفاع مقدس

محمد مهدی عبداللهزاده

کارشناسی ارشد مدیریت و برنامه ریزی آموزشی، دانشگاه تهران، تهران، ایران

تاریخ دریافت: ۱۴۰۱/۰۱/۲۰ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۱/۰۵/۱۵

چکیده

هر پروژه تاریخ شفاهی دفاع مقدس تحقیقی علمی است و مراحل دارد که در هر مرحله، عناصر آن باید به درستی نقش خود را ایفا کنند تا پژوهش به اهدافش برسد. مصاحبه‌گر، تدوینگر، راوی، ملزومات ثبت و ضبط، محیط مناسب برای مصاحبه، اسناد و مدارک مرتبط با موضوع مواردی هستند که هر یک نقشی در به ثمر رسیدن پژوهش تاریخ شفاهی دارند. بیش از هر چیز، نقش مصاحبه‌گر و تدوین‌کننده واجد دانش، بینش، خلاقیت و مهارت لازم، تعیین‌کننده است. مصاحبه‌گر قلب تاریخ شفاهی است و محتوای آن کم‌وبیش تحت تأثیر متغیرهای پنهان و آشکاری قرار دارند که باید پالایش شوند؛ هرچند نسخه اصل مصاحبه‌ها برای مراجعه دیگر پژوهشگران در مراکز مربوط، نگهداری خواهد شد. شایسته است مصاحبه‌گر پس از مطالعات مقدماتی طرح، پژوهش لازم را تدوین کند و بر اساس آن، راوی یا راویان مناسب را انتخاب کند و سپس مصاحبه را انجام دهد. چنانچه این کارها به‌درستی انجام شود، حاصل مصاحبه، اطلاعات و روایت‌هایی است که نیاز به نقد و بررسی و تدوین دارد. با اعتبارسنجی داده‌ها، حذفیات لازم، گویاسازی واژه‌ها و اصطلاحات مبهم، دسته‌بندی و جابه‌جایی‌های لازم و ایفای نقش فعال تدوینگر در تحلیل، متن حاصل از معیارهای علمی تاریخ شفاهی برخوردار خواهد شد. در این پژوهش، با استفاده از داده‌های کتابخانه‌ای و با روش توصیفی-تحلیلی، چگونگی و سازوکار تاریخ شفاهی دفاع مقدس بررسی می‌شود.

واژه‌های کلیدی: تاریخ شفاهی، دفاع مقدس، مصاحبه.

مقدمه

ضرورت ثبت و ضبط تاریخ انقلاب اسلامی و جنگ تحمیلی سبب شد به تاریخ شفاهی در کشورمان توجه شود. جنگ هشت ساله عراق و ایران نه فقط از منظر داخلی، در روابط و مناسبات خارجی ایران نیز تأثیر داشته است. بنا به اهمیت دفاع مقدس در تاریخ معاصر ایران و گستردگی آن در جبهه‌های مختلف، تأثیر متقابل آن در مسائل اجتماعی، اقتصادی، سیاسی و فرهنگی ایران، سرعت و تکثیر حوادث، ثبت نشدن بسیاری از اتفاقات و حوادث با توجه به شرایط جنگی و لزوم تصمیم‌گیری سریع، بی‌توجهی به ثبت خاطرات رزمندگان از اقشار و گروه‌های مختلف با توجه به تعداد زیاد آنان در طول ۸ سال دفاع مقدس و ... و با توجه به کارایی تاریخ شفاهی در شناخت مسائل مرتبط با دفاع مقدس، به‌طور گسترده از این روش پژوهشی در تاریخ‌نگاری دفاع مقدس استفاده می‌شود؛ هرچند با گذشت بیش از سه دهه از پایان دفاع مقدس، هنوز ابعاد مختلف آن به‌طور کامل بررسی نشده است. با شروع جنگ بنا به ضرورت، گروه‌های متعدد نویسندگان، فیلمبرداران و خبرنگاران به ثبت خاطرات دفاع مقدس پرداختند که بیشتر ارائه گزارش یا ثبت خاطرات است نه تاریخ شفاهی به معنای علمی آن. هدف از این پژوهش، بررسی چگونگی و سازوکار تاریخ شفاهی علمی است که بتوان از آن در تاریخ شفاهی دفاع مقدس بهره برد.

تاریخ شفاهی

تاریخ شفاهی، هم ماهیتی بین‌رشته‌ای دارد و هم زیرمجموعه علم تاریخ تعریف می‌شود. تاریخ شفاهی بخشی از یک پژوهش تاریخی و تاریخ‌نگاری است. تاریخ شفاهی، نوعی شیوه جمع‌آوری و آماده‌سازی اطلاعات تاریخی از طریق ضبط مصاحبه با شرکت‌کنندگان در رویدادهای تاریخی است (نیک‌نفس، ۱۳۸۶: ۱۴).

روش تحقیق و پژوهش در علم به عنوان یکی از مبانی

اصلی و اولیه هر دانشی به‌شمار می‌آید و علوم انسانی نیز از این امر مستثنی نیست. پژوهش تاریخی کاربرد روش علمی در مسائل تاریخی است. پژوهش تاریخی ضرورتاً با وقایعی سروکار دارد که قبل از تصمیم پژوهشگر به مطالعه آنها به وقوع پیوسته است (دلاور، ۱۳۹۰: ۸۴). ضرورت کار در تاریخ شفاهی دفاع مقدس آشنایی با مفاهیم نظری و عملی تاریخ شفاهی و ادبیات دفاع مقدس است. درباره اهمیت مبانی نظری در کار علمی، رفیع‌پور می‌گوید: برخی تصور می‌کنند می‌توانند بدون چارچوب نظری یک تحقیق را انجام دهند. بهره‌گیری از این روش باعث می‌شود مسائل را در رابطه علت و معلولی بینیم (ن.ک: رفیع‌پور، ۱۳۸۲: ۱۲). در تاریخ شفاهی دفاع مقدس نیز به‌کارگیری روش علمی ضروری است. روش علمی دارای مراحل است که باید انجام شود؛ هرچند انجام این مراحل وابسته به نوع موضوع و توانایی پژوهشگر تغییر می‌کند (بالدبی، ۱۳۷۳: ۷۲ و ۷۳). با توجه به این مقدمات، تاریخ‌نگاری شفاهی مانند همه تحقیقات تاریخی، اعم از توصیفی، تبیینی و تحلیلی باید از مراحل زیر گذر کند: ۱. انتخاب موضوع و تهیه طرح تحقیق؛ ۲. انتخاب روش مناسب با موضوع؛ ۳. شناسایی و انتخاب افراد آگاه از موضوع مطالعه؛ ۴. انجام مصاحبه فعال؛ ۵. تکمیل اطلاعات با مدارک و تسنادهای مکتوب و شفاهی؛ ۶. خودداری از پیش‌داوری و گزینش‌های مبتنی بر نادیده انگاشتن برخی شخصیت‌ها و جریان‌ها در کار مصاحبه؛ ۷. مکتوب‌کردن مصاحبه‌ها؛ ۸. بازخوانی متن مکتوب‌شده به‌منظور اشراف کامل بر داده‌ها؛ ۹. دسته‌بندی و تنظیم داده‌ها براساس فهرست مطالب؛ ۱۰. مطالعه انتقادی داده‌ها؛ ۱۱. تدوین و نگارش متن با استفاده بجا، به‌موقع و هم‌زمان از چندین روایت برای نمایاندن تصویری روشن‌تر از رخداد یا موضوع مطالعه؛ ۱۲. رفع ابهام‌ها و پرکردن خلأهای احتمالی با توضیحات لازم و مستند؛ ۱۳. حضور قاطعانه تاریخ‌نگار شفاهی در سراسر متن با ایجاد روابط علی و معلولی میان

برخوردار است، مفروضاتی در ذهن خود دارد و سؤالاتش را بر همین اساس مطرح می‌کند. مصاحبه‌هایی که با آمادگی قبلی مصاحبه‌گر و راوی صورت می‌گیرند، حاوی گزارش‌های کامل‌تر و مشروح‌تری خواهند بود تا مبادلات کلامی برنامه‌ریزی نشده. در این مصاحبه‌ها، گاهی اوقات ترتیب پرسیدن سؤال‌ها و حتی نحوه دقیق بیان سؤال‌ها نیز مشخص است. همچنین، مصاحبه‌های با ساختار، تحلیل، مقایسه و سنجش داده‌ها را آسان‌تر می‌کنند (رفیعی، ۱۳۸۷: ۴۲-۴۴).

پس از انجام مصاحبه، اصل صوت و پیاده‌شده مصاحبه‌های تاریخ شفاهی دفاع مقدس در گنجینه‌های مرتبط برای مراجعه دیگر محققان نگهداری خواهد شد. انجمن تاریخ شفاهی آمریکا درباره گنجینه‌سازی مواد حاصل از مصاحبه پیشنهاد کرده است: مصاحبه‌کننده‌ها و مؤسسه‌های پشتیبان و مؤسسه‌هایی که حفاظت از مصاحبه‌های تاریخ شفاهی را بر عهده دارند، باید متوجه باشند مراقبت‌های مناسب و ذخیره‌سازی ضبط‌های ابتدایی بلافاصله پس از ضبط شدن آغاز شوند. همچنین، مصاحبه‌کننده‌ها باید آماده‌سازی و نیز شرایط مصاحبه را ثبت کنند (سایت تاریخ شفاهی، ۱۴۰۰/۰۶/۲۷).

پیاده‌سازی یکی از مهم‌ترین قسمت‌های بعد از مصاحبه است که مصاحبه‌ها به منظور تسهیل دسترسی نوشته می‌شود. اگر به علتی منابع دیجیتالی دچار مشکل شوند، متن پیاده‌شده کاغذی دردسترس خواهد بود. همچنین، پیاده‌سازی گام نخست در انجام مراحل بعدی در تاریخ شفاهی بود. حسن‌آبادی از قول ویلمسن نقل کرده است: تاریخ شفاهی گفت‌وگو بین دو نفر است و تبدیل آن به متن در واقع افزودن ضلع سوم به این جمع است. همچنین، پرتلی معتقد است تبدیل صوت به متن، نوعی فاش‌سازی اطلاعات است و شامل ظرافت صدا، صداقت، آهنگ صدا، شتاب و کندگی، صداقت سنجی، حالت مصاحبه، گریه و گله و ارتباطات

پدیده‌های موضوع مطالعه؛ ۱۴. چیدن متن روایت‌های گوناگون باوجود شیوه‌های بیان و مواضع متفاوت گویندگان چنانکه گویی در یکدیگر تنیده و در یک قالب واحد ریخته شده‌اند و ۱۵. اهتمام به انجام مصاحبه مجدد یا جست‌وجوی آرشیوی یا کتابخانه‌ای برای رفع نواقص احتمالی در هنگام مواجهه با کمبود یا نقصان داده‌ها (ملایی توانی، ۱۳۸۹: ۱۵۱ و ۱۵۲). در این تقسیم‌بندی اگر انجام مصاحبه با یک فرد یا افرادی باشد و تدوین با فرد دیگر، شش شماره اول در حیطه وظایف مصاحبه‌گر است و بقیه موارد با تدوینگر.

مصاحبه‌کننده

اگر مصاحبه‌کننده جایگاه خود را به مورخ ارتقا دهد و چنین آگاهی را در مصاحبه‌شونده نیز پدید آورد، در آن صورت مصاحبه از گفت‌وشنود و چیزی شبیه مصاحبه خبری یا خاطره‌گویی شفاهی به سوی روایت تاریخی پیش می‌رود. با توجه به اینکه مهم‌ترین هدف تاریخ شفاهی، انجام مصاحبه‌های آگاهانه و هدفمند برای روشن‌سازی نقاط تاریک تاریخ معاصر و تبیین و تفهیم آنهاست، لازم است مصاحبه‌گر برپایه فرضیات خود به جمع‌آوری شواهد بپردازد. همچنین، در مصاحبه باید با سؤالات هدایت‌شده از گشت‌وگذار بی‌هدف در خاطرات جلوگیری کند. مصاحبه موفق به شرایط مصاحبه‌کننده به عنوان یکی از عناصر اصلی مصاحبه و مهارت و آگاهی او از نقشش بستگی دارد. اگرچه مصاحبه قبل از هر چیز یک روش گردآوری اطلاعات است، ذهن مصاحبه‌گر باید دائماً بیدار باشد؛ به نحوی که مداخلاتش جریان مصاحبه را هرچه بارورتر کند (ریموند، ۱۳۸۴: ۱۸۸). تاریخ شفاهی مستلزم انجام یک مصاحبه به صورت هرچه کامل‌تر و بهتر است. مصاحبه‌ای که در درون خودش از سیستم و ساختار خاصی برخوردار باشد (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵: ۲۲ و ۲۳). عامل مهم در مصاحبه، سؤالاتی است که مصاحبه‌گر می‌پرسد. او درباره واقعه‌ای که از اهمیت تاریخی

لفظ به لفظ و بدون هیچ تغییری پیاده شود. مهارت در پیاده کردن مهم است و بهتر است فرد مصاحبه کننده این مهم را انجام دهد. ویرایش و تطبیق متن پیاده شده با فایل صوتی نیز گام مهمی در امانت‌داری از متن مصاحبه است (حسن‌آبادی، ۱۳۸۵: ۴۴-۴۶).

حاصل مصاحبه در تاریخ شفاهی اطلاعات و تحلیل است. تحلیل مطلقاً بد یا خوب نیست؛ بلکه باید متناسب با مسئولیت راوی باشد و مبتنی بر خاطرات او که در این صورت قابل اعتنا است؛ به طور مثال، فرمانده وقت سپاه پاسداران انقلاب اسلامی می‌تواند علل و عوامل پیروزی در یک عملیات را تحلیل کند یا یک رزمنده نحوه عقب نشینی در منطقه‌ای که حضور داشته است. بین اطلاعات عمومی و اطلاعات خاص راوی تفاوت قائل است؛ اطلاعات عمومی مختص راوی نیست، بلکه مطالبی است که در منابع مختلف یافت می‌شود؛ مثل تاریخ شروع جنگ. خاطره مختص راوی است و شامل مطالبی است که فرد دیده، شنیده یا انجام داده است.

اطلاعات و خاطرات مصاحبه‌ها باید اعتبارسنجی شوند. می‌توان آنها را با دیگر اطلاعات و تحلیل‌های مرتبط نقد کرد؛ ولی راستی‌آزمایی تمام خاطرات نه شدنی است و نه ضروری؛ بلکه فقط راستی‌آزمایی خاطراتی که با مشهورات زاویه دارد، ضروری است. همچنین، خاطرات فردی‌ای که قابل راستی‌آزمایی نیست، حذف نمی‌شود؛ زیرا مجموعه این خاطرات فردی می‌تواند در تحلیل تاریخ دفاع مقدس استفاده شود (غنی‌یاری، ۱۴۰۰/۰۶/۲۱). گاه خاطرات با نقد و تحلیل، نتیجه‌گیری و داوری همراه است و خاطره‌گو برای اثبات داده‌ها به منابع اصلی، به ویژه اسناد و مدارک استناد می‌جوید. در واقع کاری تحقیقی شکل می‌گیرد و به همان نسبت به اعتبار آن افزوده می‌شود. در این گفتگو، خوانندگان در کنار خاطره‌ها و اطلاعات مصاحبه‌شونده، از تفسیرها و تحلیل‌های او نیز مطلع می‌شوند و شناختی چندجانبه از راوی یا راویان

اجتماعی می‌شود. نکته‌های که درباره یک متن تدوین شده تاریخ شفاهی باید مدنظر قرار گیرند، تفاوت آن با متن پیاده شده مصاحبه است. در یک متن پیاده شده مواردی مانند کلمات اضافه، نامفهوم، خام، لغات عجیب، زشت، حرکات مصاحبه‌شونده، خنده، گریه، علائم رفتاری، احساسات و ... وجود دارند که باید ویرایش شوند؛ البته متن پیاده‌شده در مراکز که به قصد چاپ، مصاحبه و پیاده‌سازی می‌کنند، با مراکز که به قصد آرشیو، پیاده‌سازی می‌کنند، برخی تفاوت‌های کارکردی دارند (حسن‌آبادی، ۱۳۹۶: ۱۳). عوامل اجرایی تاریخ شفاهی باید بیاموزند تا جایی که امکان دارد، بدون کم‌وکاست متون حاصل از مصاحبه را پیاده کنند؛ زیرا امانت‌داری در پیاده‌سازی ما را یک گام به داده‌های واقعی نزدیک‌تر می‌کند و هرگونه انحرافی در این زمینه به تولید خطا و اشتباه منجر می‌شود. متن مصاحبه‌ای که دقیق و بی‌نقص پیاده شود، پیکره مصاحبه را در برابر چشمانمان قرار می‌دهد که یا شکل، آهنگین و روان است یا یک شیر بی‌یال و دم و اشکم. متن نوشته‌ای که صدای راوی را از دل خطوط و سطور به گوش خواننده اش برساند و ضرب آهنگ کلام، گویش و خصوصیات فردی او را منعکس کند، متن با ارزشی است. واقع‌بینانه این است که بین روایت گفته‌شده و روایت مکتوب صرفاً نوعی شباهت ظاهری وجود دارد؛ زیرا تبدیل گفتار به متن مشکلاتی دارد؛ بنابراین، پیروی از دستورالعمل‌های استفاده از علائم و ویرایشی سبب جلوگیری از اشتباهات خواهد شد (ابرامز، ۱۳۹۷: ۴۵ تا ۵۲). همچنین، اگر مصاحبه طبق استانداردهای تعیین‌شده پیاده‌سازی نشود، متن پیاده‌سازی شده اعتبار و اهمیت خود را از دست می‌دهد. پیاده‌کننده باید کارش را با دقت انجام دهد. پیاده‌سازی عین گفتار راوی موجب می‌شود تا خواننده در جریان متن قرار گیرد و فضا و شرایط مصاحبه را درک کند. در این شیوه تمام گفتاری که در مصاحبه وجود دارد، بدون کم‌وکاست و تغییر پیاده‌سازی می‌شوند. مطالب باید صد در صد به‌طور کامل و

شواهد تاریخی مقایسه کند و آن را با سایر اطلاعات مربوط به شخص، واقعه یا تکنولوژی دوره مربوط به مصاحبه، مقایسه کند و از صحت تعلق آن به موضوع مطالعه شده مطمئن شود.

ب. نقد درونی: پس از اطمینان از صحت ارتباط ادعای مطرح شده در مصاحبه با موضوع مطالعه شده، ارزیابی محتوای مطالب مطرح می شود که آیا اطلاعات صحیح است و تصویر درستی از موضوع یا واقعه را ارائه می دهد. آیا مطالب آن با موازین عقلی تطبیق می کند. آیا در بیان واقعیت غلو نشده است. آیا مصاحبه واقعیت را وارونه جلوه نمی دهد (ن.ک: بست، ۱۳۶۹: ۱۸۴).

با عبور از فرایند انتخاب و تفسیر، مصاحبه را تکه تکه می شود تا تحلیل میسر شود (ابرامز، ۱۳۹۷: ۵۲). نکته دیگر اینکه همیشه باید اصل بیان وقایع را از تفسیرها جدا کرد. در تاریخ شفاهی این آمیختگی فراوان است و باید راهی برای آن اندیشید؛ یعنی کسی که درصدد بیان وقایع است، مرتب کار تحلیلی می کند و چون خودش درگیر است، تلاش دارد تا چهارچوب های تحلیلی خود را در درون نقل وقایع بیاورد. تفکیک اینها کمک خواهد کرد تا با واقعیت بهتر آشنا شویم. واقعیت این است که تحلیل خاطرات مهم ترین عرصه ای است که تاریخ نگار شفاهی باید نقش برجسته و راهبردی خویش را در آن آشکار سازد. با توجه به اینکه تاریخ نگار شفاهی بیشتر با این خاطرات سروکار دارد، در مقایسه با تاریخ نگار مکتوب، کار او دشوارتر است. تحلیل خاطرات روش هایی خاص خود دارد؛ زیرا خاطره، برآیند کنش های ذهنی صاحب خاطره با رخدادها و تحولات عینی جامعه است که در ذهن و ضمیر او به صورت ناگفته انباشته شده است و روایت می شوند؛ از این رو، خاطره چشم اندازها و نگرش های تازه ای نشان می دهد که هرچند در شناخت ابعاد پنهان و پیدای رخدادها راهگشای پژوهشگر است، به همان نسبت، با مخاطره هم همراه است (ملایی توانی، ۱۳۸۷:

به دست می آورند. همچنین، پرسش ها جنبه استنباطی پیدا می کنند و تاریخ نگاری زنده و ملموسی را پیش روی پژوهشگران قرار می دهد (کاموس، ۱۳۸۷: ۳۲).

در مطالعات تاریخی تردید آغاز خرد است (بالدبی و دین، ۱۳۷۳: ۴۲۶). ارزیابی منابع، تنظیم شواهد، بهره گیری از مهارت ادبی و داشتن پشتکار، شکاکیت، تخیل، سنجیدگی و طنازی مواردی است که هر مورخی باید واجد آن باشد (براندیج، ۱۳۹۶: ۱۹). تاریخ شفاهی همانند تاریخ نگاری، بیان رویدادهای گذشته و زندگی گذشتگان در «حال» است و خاطره گو، خواه ناخواه، در بازسازی و یادآوری چنین رویدادهایی تحت تأثیر تعلقات، تمایلات قلبی، آرزوها، احساسات، تفکرات و قضاوت های حال خود قرار می گیرد، مخاطبان خود را در نظر می گیرد و با هدفی خاص به نقل خاطره یا نگارش آن می پردازد (کمری، ۱۳۸۷: ۶۱). پس طبیعی است ارزیابی و نقد شوند. همان گونه که استنفورد گفته است شواهد زیربنای تاریخ هستند و رشته تاریخ روی دوپایه شواهد و تفسیر پیش می رود (استنفورد، ۱۳۹۵: ۱۱۵).
تصفیه علمی محتوای مصاحبه ها به اندازه مصاحبه دشوار است؛ زیرا پژوهشگر در مرحله مصاحبه بیشتر به اعتبار مصاحبه شونده توجه دارد تا اصالت گفته های او. هر انسانی حرف های بسیاری برای نزدن دارد و نمی توان او را مجبور به گفتن کرد. همچنین، برخی مصاحبه ها لایحه دفاعیه و برائت جویی از تقصیرها و کاستی ها هستند و برخی نیز می کوشند تا نقش خود را در رخدادها و حوادث تاریخی پررنگ کنند؛ نه الزاماً آن گونه که رخ داده است. درباره افراد مسن معمولاً فراموشی عمدی و غیر عمدی گذشته و فرار از نقد آن بیشتر در مقام اثبات «بودن» و «محقق بودن» از مشکلاتی است که وجود دارد (کمری، ۱۳۸۷: ۸۰ و ۸۱) و به ویژه در مرحله نقد باید به آن توجه شود.

به طور کلی نقد در تاریخ شفاهی بر دو نوع است: الف. نقد بیرونی: محقق تاریخی باید سند را با سایر اسناد و

(۱۰۶).

منبع است، نه یک متن تاریخ نگارانه؛ زیرا در روش نقلی، رسالت مورخ با بیان آنچه دیده یا شنیده است، به پایان می‌رسد؛ حال آنکه در تاریخ نگاری، رسالت اصلی مورخ پس از گردآوری اطلاعات شروع می‌شود؛ بنابراین، در فرایند گردآوری اطلاعات ممکن است مصاحبه گر فعال باشد یا منفعل؛ داده‌های گردآوری شده ممکن است درست باشند یا نادرست؛ مصاحبه ممکن است موفق باشد یا ناموفق؛ اما حاصل کار یک چیز است: بیان روایت‌هایی برای روشن ساختن برخی از وقایع ابهام آمیز تاریخ که اگر تدوین شوند، ما آن را «تاریخ شفاهی» می‌نامیم. این متن از منظر معرفت‌شناسی صرفاً منبعی برای مطالعات تاریخی است و هرگز یک متن تاریخ نگارانه نیست؛ بنابراین، باید کوشید از سطح تاریخ شفاهی نقلی به سطح تاریخ نگاری علمی گذر شود تا تاریخ شفاهی به مرحله علمی گام بردارد و از تولید صرف شفاهی به تولید متن‌های تاریخ نگارانه و مبتکرانه گام بردارد (ملایی توانی ۱۳۸۹: ۱۳۱ و ۱۳۲). تاریخ نگار شفاهی با حضور مؤثر در متن کار، میان رخدادها روابط علی و معلولی را می‌یابد و روایت‌های مختلف را چنان به هم پیوند می‌دهد که گویی در یکدیگر تنیده‌اند. تاریخ‌نگار شفاهی همچنین خلأها را با تحلیل‌ها، تفسیرها و تبیین‌های خود پر می‌کند تا مجموعه‌ای منسجم، منطقی و فهم‌پذیر پدید آید و بخشی از تاریخ روشن شود.

وقتی مورخ تاریخ شفاهی قصد کرد روی متن پیاده‌شده‌ای کار کند که دیگران مصاحبه آن را انجام داده‌اند، در مرحله نخست باید یکی دو بار فایل صوتی و در صورت امکان مصاحبه‌های صوتی - تصویری را با دقت ببیند و بشنود تا بتواند با زبان بدن راوی، مکث و سکوت‌ها، حالات هیجانی، لحن و تُن صدای او آشنا شود. پس از اعتبارسنجی موارد ضروری از مصاحبه‌ها، مورخ تاریخ شفاهی باید با حذف موارد تکراری، تکیه‌کلام‌ها، تحلیل‌های نامربوط، مطالب غیر مرتبط با اهداف و مواردی که در اعتبارسنجی رد

مورخ به اعتبار انسان‌بودن نمی‌تواند در تحلیل مسائل نسبت به آنها کاملاً بی‌طرف بماند. هر انسانی دارای موضع‌گیری ارزشی است. از نظر گونار میردال، این اولویت‌گذاری ارزشی، به معنی نقض روش علمی در تحلیل مسائل نیست. معیار پابندی به روش علمی ادعای بی‌طرفی نیست، برعکس، بیان صریح و آشکار اولویت‌های ارزشی است تا هر خواننده‌ای درستی نتایج به‌دست‌آمده از آن اولویت‌های ارزشی را محک بزند (استنفورد، ۱۳۹۵: ۱۰۸ و ۱۱۵).

تاریخ نگاری صرفاً گردآوری روایات یا مقایسه آنها و شناخت «واقعیت» حوادث گذشته نیست؛ فراتر از این هدف، به توجیه و تفسیر واقعیات می‌پردازد که بین جزئیات رابطه برقرار می‌کنند و آنها را به یکدیگر پیوند می‌دهند. این کار در واقع تجدید بنای گذشته است به کمک مصالح و مواردی که اینجا و آنجا از بقایای آوار حوادث باقی مانده است (زرین کوب، ۱۳۷۰: ۱۴۲). تدوین در تاریخ شفاهی به معنی تصحیح و تکمیل و روان‌سازی یک متن خام است که شفاهی بوده و مکتوب شده است؛ از این رو، تلاش می‌شود متن با حفظ ویژگی‌های شفاهی به متن معیار نزدیک شود و تبدیل به متنی شود که گویی از طریق خواندن، شنیده می‌شود. در این راستا تلاش می‌شود با ویرایش محتوایی و شکلی بر غنای اثر افزوده شود. در این صورت، تدوینگر نقش مورخ را به عهده دارد. پس باید مجهز به دانش‌های بین‌رشته‌ای لازم مرتبط با تاریخ شفاهی باشد تا بتواند آنچه را که حاصل مصاحبه است، بر مبنای زمان و موضوع انسجام دهد و با روشی کاملاً مورخانه به چیدمان دقیق و منطقی مطالب پردازد، خلأها را پر، نواقص را برطرف و رفع ابهام کند. او باید به محصول نهایی روح ببخشد و در قالبی جذاب و خواندنی آن را برای مخاطب عام و خاص عرضه کند (پناهی و دیگران، ۱۳۹۸: ۸۹ و ۹۰). در تدوین، نتیجه ایجاد یک

۹. رعایت یکدستی در ویراستاری کل اثر؛
 ۱۰. تکمیل مطالبی که ناقص بیان شده‌اند؛
 ۱۱. اعتدال در رفع ابهام و معرفی اماکن، اشخاص، رویدادها و مفاهیم؛
 ۱۲. تهیه پیوست های لازم مانند گزیده تصاویر و اسناد و نمایه های موردنیاز و مرتبط (صالحی، ۱۳۹۸: ۱۱۵ و ۱۱۶).
- همچنین در تدوین، عامل هایی مانند سیاست های مرکز حامی و سفارش دهنده مصاحبه و چاپ، میزان سواد ویرایشگران و ارتباط آنها با موضوع، ارتباط مصاحبه گر با مصاحبه شونده، تعامل تدوینگر با موضوع و چگونگی پیوند آن با مصاحبه شونده و زمینه سازی تاریخی مؤثرند. معمولاً بهترین تدوین ها دربرگیرنده ویژگی هایی مانند فهم پذیر بودن، شخصیت سازی و برجسته سازی، چگونگی قرارگرفتن مصاحبه شونده در متن، ارتباط مناسب بین گفتار به نوشتار، پیشنهادها و دیدگاه های جدید، تصویرسازی و روشن سازی و پرهیز از قضاوت و نفی و اثبات، ایجاد تعادل بین صدای راوی و صدای تدوینگر و چالشی بودن هستند. بهترین کارهای تدوینی، ارائه تاریخ شفاهی از طریق تئوری و در صورت لزوم تجزیه و تحلیل آن و پرهیز از یکسونگری است که ضمن احترام به ماهیت تاریخی مصاحبه، سعی می کند تا محتوایی درخور خواندن عرضه کند (حسن آبادی، ۱۳۹۶: ۱۴).

این توضیح نیز لازم است که تاریخ شفاهی می تواند به صورت های گوناگون و با کاربری های متنوع تدوین و عرضه شود. یکی از متداول ترین شکل های آن انتشار به صورت متن مکتوب است. شکل دوم عرضه آن به صورت نوارهای کاست و پخش آنها در رسانه ها، به ویژه رادیو است که نسبت به روش نخست یا حالت مکتوب مزیت های بیشتری دارد؛ زیرا بسیاری از احساسات، واکنش ها، لحن گفتار، مکث ها و مانند آن را بازتاب می دهد؛ اما باز با محدودیت هایی روبه روست. شکل سوم، عرضه تاریخ

شده اند و اضافه کردن ارجاعات و گویاسازی های لازم، ساختار پژوهشی در متن ایجاد کند. همچنین، مورخ می تواند تحلیل خودش را در متن یا زیرنویس اضافه کند. ویرایش ادبی متن هم از مراحل اصلی است؛ زیرا راوی با استفاده از مطالب حافظه اش سخن گفته است و مسلماً برای استفاده عام متن باید ویرایش شود. همچنین، چاپ عین جملات مصاحبه شونده، خواننده را خسته می کند. همچنین، تدوینگر باید به انگیزه های آشکار و پنهان راوی توجه کند؛ زیرا در اموری که راوی نقش خود را منفی ارزیابی می کند یا آنکه قصد دارد در نقش خود بزرگ نمایی کند، ممکن است حقایق و واقعیت ها را آنگونه که می پسندد، بیان کند. در چنین مواردی است تدوینگر با توجه به سندیت و انگیزه راوی، با ذکر اسناد معتبر مغایر با محتوا، اجازه دارد مطالب را با توجه به اسناد و مدارک موجود تغییر دهد (دلاور، ۱۳۸۵: ۱۵۲-۱۵۷). در تمام این مراحل، تاریخ نگار با دیدی انتقادی و نقد و نظر به داده ها می نگرد (ن.ک: رضوی، ۱۳۸۷: ۹۸). پس از طی این مراحل، نوبت تصمیم گیری درباره قالب خروجی مصاحبه است که با توجه به محتوای مصاحبه ها، ذائقه مخاطبان و موافقت سفارش دهنده و حامی می تواند به شکل خاطرات بلند، خاطرات کوتاه، زندگی نامه مستند یا زندگی نامه داستانی تدوین شود (قاسمی پور، ۱۴۰۰/۰۶/۲۱).

اما در آماده کردن متن نهایی رعایت معیارهای زیر ضروری است:

۱. حفظ اصالت متن؛
۲. ویرایش محتوایی و شکلی متن؛
۳. درج سؤالات مصاحبه گر؛
۴. تفکیک سؤالات و پاسخ ها؛
۵. پرهیز از شکسته نویسی؛
۶. رعایت زبان معیار و رسمی جامعه؛
۷. تداعی شدن فضای گفت و گو برای خواننده؛
۸. پاراگراف بندی و استفاده از علائم ویرایشی؛

- تربیتی و رفتاری، ترجمه حسن پاشا شریفی و نرگس طالقانی، رشد، تهران.
- حسن آبادی، ابوالفضل، (۱۳۸۵)، *تاریخ شفاهی در ایران*، آستان قدس رضوی، مشهد.
- خمینی، سید روح‌الله، (۱۳۷۸)، *صحیفه امام*، ج ۱۶، مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، تهران.
- دلاور، علی، (۱۳۹۰)، *مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی*، چ ۶، رشد، تهران.
- دلاور، علی، (۱۳۸۵) *روش‌های تحقیق در روان‌شناسی و علوم تربیتی*، چ ۱۴، نشر پیام‌نور، تهران.
- رضوی، ابوالفضل، (۱۳۸۷)، *مصاحبه در تاریخ شفاهی مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی*، سوره مهر، تهران.
- رفیع پور، فرامرز، (۱۳۸۲)، *تکنیک‌های خاص تحقیق در علوم اجتماعی*، شرکت سهامی انتشار، تهران.
- رفیعی، حسن، (۱۳۸۷)، *روش‌های تحقیق بین‌رشته‌ای در اعتیاد کیفی و کمی*، نشر فائزه، تهران.
- ریموند کیوی، لوک‌وان کامپنهود، (۱۳۸۴)، *روش تحقیق در علوم اجتماعی*، ترجمه عبدالحسین نیک‌گهر، چ ۸، نشر توتیا، تهران.
- زرین کوب، عبدالحسین، (۱۳۷۰)، *تاریخ در ترازو*، انتشارات امیرکبیر، تهران.
- صالحی، پیمان، (۱۳۹۸)، *مجموعه مقالات دومین همایش تاریخ شفاهی دفاع مقدس*، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، تهران.
- کاموس، مهدی، (۱۳۸۷)، *مجموعه مقالات دومین همایش تاریخ شفاهی دفاع مقدس*، بنیاد حفظ آثار و نشر ارزش‌های دفاع مقدس، تهران.
- کمری، علیرضا، (۱۳۸۷)، *مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی*، سوره

شفاهی به صورت فیلم است که جذاب‌ترین، اثرگذارترین و موثق‌ترین گونه تاریخ شفاهی است؛ زیرا علاوه بر صدا، تصویر تاریخ‌سازان و صاحبان خبر را به نمایش می‌گذارد و علاوه بر احساسات، نگاه‌ها، رفتارها، حالت‌دستان و چشم‌ها و چهره‌ها را هنگام سخن‌نشان می‌دهد.

نتیجه

تاریخ شفاهی یکی از ابزارهای گردآوری اطلاعات در تاریخ معاصر است که با مصاحبه فعال سعی در روشن کردن بیشتر زوایای تاریخ معاصر دارد. انجام پروژه تاریخ شفاهی مراحل مختلفی دارد که از انتخاب موضوع و تحقیقات درباره موضوع شروع می‌شود و با تدوین اثر نهایی و عرضه آن تمام می‌شود. هر کدام از این مراحل باید به دقت و همراه با روحیه جستجوگری انجام شوند تا نتیجه نهایی، اثری مطلوب باشد. در هر کدام از این مراحل، فرد باید با تاریخ شفاهی آشنا باشد و مبانی علمی آن را بشناسد تا بتواند اثری تولید کند که بتوان بر آن نام تاریخ شفاهی گذاشت. همچنین، باید به نقشی که در پازل تاریخ شفاهی دارد، واقف باشد و بداند که قرار است چه کند و کارش چه تأثیری بر کل کار دارد.

منابع

- کتاب‌ها
- آبرامز، لین، (۱۳۹۷)، *نظریه تاریخ شفاهی*، ترجمه علی فتحعلی آشتیانی، سوره مهر، تهران.
- استنفورد، مایکل، (۱۳۹۵)، *درآمدی بر فلسفه تاریخ*، ترجمه احمد گل محمدی، چ ۷، نشر نی، تهران - بالذبی، دئو و ون دلن (۱۳۷۳)، *مبانی پژوهش در علوم تربیتی*، ترجمه جعفر نجفی زند، نشر قومس، تهران.
- براندیج، آنتونی، (۱۳۹۶)، *رویارویی با منابع*، ترجمه محمد غفوری، سمت، تهران.
- بست، جان، (۱۳۶۹)، *روش‌های تحقیق در علوم*

مهر، تهران.

- کمری، علیرضا، (۱۳۸۷). *تاریخ نگری و تاریخ نگاری جنگ ایران و عراق (مجموعه مقالات)*، مرکز اسناد و تحقیقات دفاع مقدس، تهران.
- ملایی توانی، علیرضا، (۱۳۸۷). *مجموعه مقالات چهارمین نشست تخصصی و کارگاه آموزشی تاریخ شفاهی*، سوره مهر، تهران.

مقالات

- حسن آبادی، ابوالفضل، (۱۳۹۶)، «درآمدی بر روش‌شناسی تدوین در تاریخ شفاهی انقلاب اسلامی ایران»، *تاریخ‌نامه ایران*، ش ۱، بهار و تابستان ۱۳۹۶.
- ملایی توانی، علیرضا، (۱۳۸۹)، «چشم‌اندازهای نو در تاریخ شفاهی ایران با تأکید بر تاریخ‌نگاری»، *دو فصلنامه تاریخ نگری و تاریخ نگاری دانشگاه الزهراء*، سال ۲۰، دوره جدید، ش ۵، پیاپی ۸۴، صص ۱۲۹-۱۵۴.
- نیک نفس، شفیقه، (۱۳۸۶)، «قدیمی‌ترین نوع تاریخ»، *مجله گنجینه اسناد*، ش ۳۶، صص ۱۱-۱۵.

سایت‌ها

- www.oral-history.ir- (۱۴۰۰/۰۶/۲۷)، مقاله «انجمن تاریخ شفاهی امریکا، اصول و بهترین روش برای تاریخ شفاهی» ترجمه زهرا حسینیان.

مصاحبه‌ها (مصاحبه گر؛ نگارنده)

- غنی یاری، محسن، (۱۴۰۰/۰۶/۲۱)، حرفه راوی: کارمند حوزه هنری ۵۵ سال، تهران.
- قاسمی پور، محمد، (۱۴۰۰/۰۶/۲۱)، کارمند حوزه هنری تهران، سن راوی: ۵۵ سال، تهران.

